

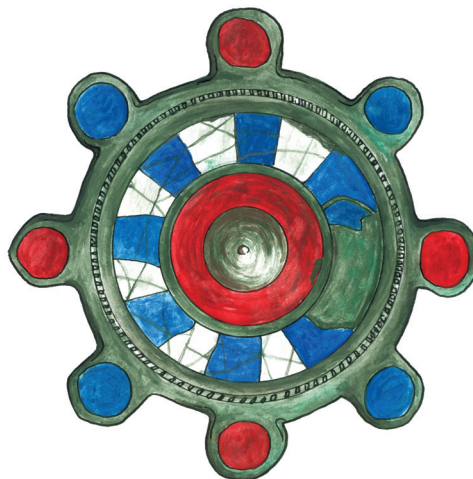
PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVIII
2006

WARSZAWA 2006 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LVIII

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Marta Stasiak-Cyran, Andrzej Jacek Tomaszewski
Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: emaliowana zapinka brązowa
z Babiego Dołu-Borcza, pow. Kartuzy (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: enamelled bronze disc brooch
from Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy (drawn by L. Kobylińska)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2006

© Autorzy, 2006

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją kultury
finansowaną przez
Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: <http://www.pma@pma.pl/wydawnictwa>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Elżbieta Ciepielewska, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z badań powierzchniowych w międzyrzeczu Pilicy i Wisły 3
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from surface surveys between the Pilica and Vistula rivers
- Barbara Bargieł, Kultura strzyżowska w świetle znalezisk grobowych 65
The Strzyżów Culture in the light of burial finds
- Jan Schuster, O późnych zapinkach kapturkowych (A II 41) 101
Late spring-cover brooches (A II 41)

MISCELLANEA

- Anna Drzewicz, Niezdobiony naszyjnik brązowy z haczykowatym zapięciem ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 121
Bronze plain neck ring with hooked terminals from the collection of the State Archaeological Museum in Warsaw
- Anna Strobilin, Pęsetka brązowa z cmentarzyska kultury oksywskiej w Wyczechowie, pow. kartuski 127
Bronze tweezers from Oksywie Culture cemetery at Wyczechowo, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Agnieszka Urbaniak, Prowincjonalnorzymska zapinka tarczowata z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski 145
Provincial Roman disc brooch from Wielbark Culture cemetery at Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Uwagi o niektórych typach zapinek II grupy serii wschodniej Oscara Almgrena 159
On selected variants of Oscar Almgren group II, eastern series, brooches
- Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Stanaśzek, Hanna Mańkowska-Płiszka, Modła, grób 169 – pierwsza trepanacja czaszki z okresu wpływów rzymskich z ziem polskich 185
Modła, grave 169 – first skull trepanation from the Roman Period at the territory of Poland
- Aleksandra Żórawska, Grób kultury wielbarskiej z cmentarzyska z wczesnej epoki żelaza w Tynwałdzie na Pojezierzu Iławskim 201
A Wielbark Culture grave from an Early Iron Age cemetery at Tynwałd in Iława Lake District

MATERIAŁY

- Andrzej Jacek Tomaszewski, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z cmentarzyska kultury grobów klozowych w Wieliszewie 209
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from a Cloche Grave Culture cemetery at Wieliszew
- Teresa Węgrzynowicz, Cmentarzysko kultury grobów klozowych w Wieliszewie, pow. legionowski 215
Cemetery of Cloche Grave Culture at Wieliszew, distr. Legionowo
- Radosław Prochowicz, Osada z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Strzyżowie, pow. hrubieszowski, w świetle badań z lat 1935–1937 i 1939 265
Late Pre-Roman and Roman Period settlement from Strzyżów, distr. Hrubieszów. Insights from investigation made in 1935–1937 and 1939

Andrzej Maciałowicz, Cmentarzysko kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego w Suchodole, pow. sochaczewski Przeworsk Culture cemetery from Late Pre-Roman Period at Suchodół, distr. Sochaczew	283
ODKRYCIA	
Marek Zalewski, Rogowy harpun z rzeki Wilgi An antler harpoon from the Wilga river	371
Jerzy Libera, Niecodzienny zabytek z Polesia Lubelskiego An unusual artefact from Polesie Lubelskie	372
Jerzy Libera, Barbara Matraszek, Znaleźiska grobowe (?) kultury mierzanowickiej na Mazowszu Burial finds (?) from the Mierzanowice Culture in Mazowsze	374
Tadeusz Wiśniewski, Unikatowy zabytek spod Starachowic A unique find near Starachowice	375
Marek Florek, Siekierka brązowa z miejscowości Senisławice, pow. kazimierski Bronze axe from Senisławice, distr. Kazimierza Wielka	377
Mirosława Andrzejowska, Łukasz Maurycy Staniszek, Groby klozowe na warszawskiej Sadybie Cloche graves from Sadyba in Warsaw	378
Radosław Prochowicz, Szpila holenderska ze stanowiska 4 w Tomaszach, pow. ostrołęcki Holstein pin from Tomasz, distr. Ostrołęka, site 4	384
Zbigniew Nowakowski, Nowe znaleziska z Kamieńczyka, pow. wyszkowski New finds from Kamieńczyk, distr. Wyszaków	388
Piotr Łuczkiwicz, Perespa – kolejne cmentarzysko z okresu rzymskiego ze wschodniej Lubelszczyzny? Perespa – a previously unknown Roman Period cemetery from the eastern Lublin Region?	390
Renata Madyda-Legutko, Judyta Rodzińska-Nowak, Joanna Zagórska-Telega, Prusiek, pow. sanocki, stan. 25. Pierwsze cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w polskich Karpatach Prusick, distr. Sanok, site 25. The first Przeworsk Culture cemetery recorded in the Polish Carpathians	394
Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Staniszek, Andrzej Grzymkowski, Nieznane cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Żmijewie Kościelnym i Żmijewie Gajach, w pow. mławskim New cemeteries from the Roman Period at Żmijewo Kościelne and Żmijewo Gaje, distr. Mława	401
Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz, Cezary Sobczak, Ażurowa zapinka ze wsi Szczeberka, pow. augustowski – import czy naśladownictwo? Openwork brooch from Szczeberka, distr. Augustów: import or imitation?	407
Marek Florek, Wczesnośredniowieczny pochówek szkieletowy z Sandomierza Early Medieval inhumation burial from Sandomierz	410
WYKAZ SKRÓTÓW	413

- Krukowski, S.
1920 *Materiały archeologiczne z b. Królestwa Polskiego w Rosji*, WA V, s. 86–91.
- Lenartowicz, J.
1921 *Cmentarzysko grobów kloszowych we wsi Glince w pow. opatowskim*, PArch. I, 1919–1921, s. 134–140.
- Mikłaszewska, R.
1961 *Cmentarzysko halszacko-lateńskie w miejscowości Gole pow. Grodzisk Mazowiecki*, WA XXVII/2, s. 251–260.
- Niewęglowski, A.
1984 *Dwa cmentarzyska z okresu przedrzymskiego w Warszawie-Wilanowie*, „Rocznik Mazowiecki” VIII, s. 171–189.
1987 *Stosunki kulturowo-osadnicze we wczesnym okresie przedrzymskim*, [w:] *Osadnictwo obszaru Warszawy na tle środowiska naturalnego (V w. p.n.e. – XII w. p.n.e.)* (red. J. Pyrgała), Wrocław, s. 45–82.
- Tomaszewski, A. J.
1980 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych na stanowisku „Kosumce” w Radwankowie, woj. siedleckie*, WA XLV/2, s. 179–209.
- Podkowińska, Z.
1925 *Cmentarzysko grobów podkloszowych w Siannie w pow. sochaczewskim*, WA IX, s. 246–261.
- Stanaszek, Ł. M.
2005 *Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29*, WA LVII, 2004–2005, s. 235–239.
- Strzałko, J., Piontek, J., Malinowski, A.
1972 *Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych*, „Przegląd Antropologiczny” XXXVIII/2, s. 277–287.
1974 *Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych*, [w:] *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych. Materiały z sesji naukowej w dniu 25 III 1972 roku* (red. H. Giżyńska), Poznań, s. 31–42.
- Węgrzynowicz, T.
1964 *Cmentarzysko w Sulbinach, pow. Garwolin na tle stanowisk kloszowych z południowego Mazowsza*, WA XXX/1–2, s. 138–149.
1976 *Niektóre zagadnienia związane z występowaniem kości zwierzęcych na cmentarzyskach kloszowych*, WA XLI/3, s. 263–280.
1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.
1988 *Uwagi o kulturze grobów kloszowych na Mazowszu i Podlasiu w świetle próby typologicznej klasyfikacji ceramiki*, WA XLIX/1, 1984/1988, s. 3–16.
- Zawadzka, B.
1964 *Cmentarzysko grobów kloszowych w Warszawie-Henrykowie*, MS X, s. 229–321.

CLOCHE GRAVES FROM SADYBA IN WARSAW

Summary

Construction works carried out in September 2005 in the garden of a private villa in Morszyńska Street (Fig. 1), in Sadyba quarter in Czerniaków (in Warsaw's southern district Mokotów), led to the uncovering of two cloche graves set close together.

Both cloche vessels occurred at the depth of ca 120 cm from the present-day ground level, within clean yellow sand (Fig. 2). Both of them rested on a 'stand', i.e. a layer of several dozen heavily burnt sherds from different vessels (Figs. 3f,g, 4, 5), arranged tightly in a rectangle. The two burials were probably contemporaneous and may be viewed as a single deposit consisting of two graves.

Under the cloches (Fig. 3a,d) were found urns with burnt human bone. The complete urn found in grave 'A' – with a broad body and smoothed neck (Fig. 3a) – was covered by a hemispherical bowl with a polished body (Fig. 3b), set upright over the mouth of the urn. The urn from grave 'B' – with a broad body and roughened surface and smoothed neck (Fig. 3c) – broke during construction and was dumped outside the grave.

The rectangular 'stand' included fragments of a vase-like vessel with a tall neck (Fig. 3f), ornamented bowl with a short neck (Fig. 3g) and two large broad-bodied vessels with well-defined necks emphasised by notched cordons (Figs. 4, 5).

The pottery from Morszyńska St. is typical for Cloche Grave Culture ceramic forms known from the region of Mazowsze (cf. T. Węgrzynowicz 1988, p. 8–10, fig. 5); in ornamentation and technology it is also consistent in general with vessels known from Cloche Grave Culture sites recorded in the area. The only non-typical feature is the ornamentation of sherds from the bowl which were used to make the rectangular 'stand', and the notching of the lip of the bowl from grave 'A'. Also worth noting is careful preparation of the mixture of clay and large amount of crushed rock temper used to roughen (by daubing) the cloches and urns.

The urn from grave 'A' contained the remains of an adult woman, slender and tall (approximately 160–164 cm), in good physical condition. Grave 'B' produced the remains of a mature woman (?). Degenerative changes observed on spinal bones of this individual suggest hard living and heavy labour. Bones collected in the area around the two graves included a fragment of a young roe deer tibia diaphysis.

The site at Morszyńska St. lies on an extensive elevated lower terrace of the Vistula River, between the terrace rim and E area of the moat of Fort Czerniaków – the remains of Fort IX, built in 1883–1890. The first cloche graves in this area of Warsaw, found in the same period, were described prof. D. Ya. Samokvasov, who included the finds into his own collection of antiquities (S. Krukowski 1920, p. 89). The State Archaeological Museum in Warsaw (PMA) holds material from other Cloche Grave Culture sites in the area of Fort Czerniaków originating from random discoveries made starting from the 1920s (R. Jakimowicz 1929, p. 276; cf. M. Gądzikiewicz 1954, p. 147; J. Głosik 1973; 1974; 1976, p. 235, fig. 22; 1983, p. 254; file 'Warszawa-Czerniaków' in PMA archives).

The concentration of cloche graves recorded in Sadyba residential quarter, viewed in combination with other as yet little investigated Cloche Grave Culture cemeteries elsewhere in Warsaw, i.e. in Łazienki Królewskie Park (M. Gądzikiewicz 1954, p. 146), Wilanów (A. Niewęglowski 1984), Powsinek and Służew (PMA collections, records of the Mazowsze Office for the Protection of Monuments in Warsaw), suggest that the left bank area of Warsaw may have been more densely settled during Early Iron Age than previously imagined.

thum. A. Kinecka

Radosław Prochowicz

SZPIŁA HOLSZTYŃSKA ZE STANOWISKA 4 W TOMASZACH, POW. OSTROŁĘCKI

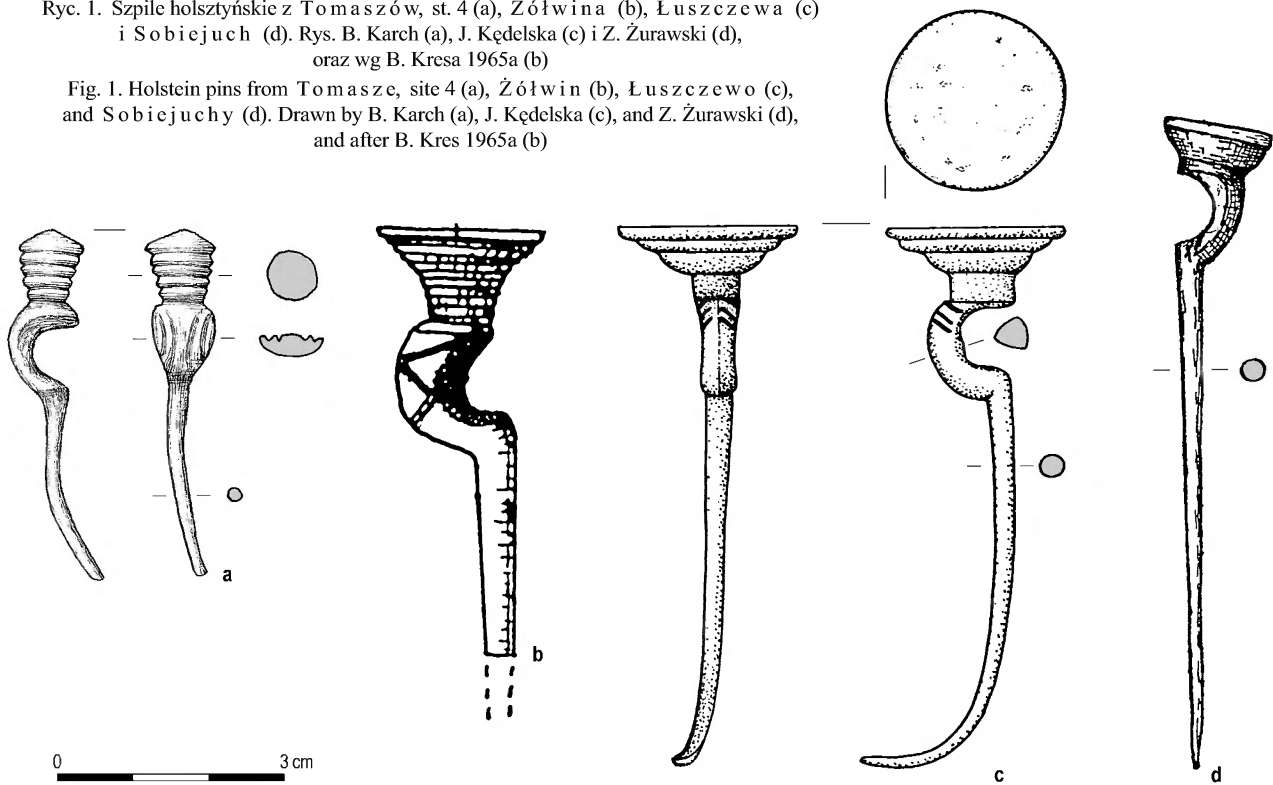
W 1985 roku, w pierwszym z czterech sezonów badawczych na stanowisku w Tomaszach¹, znaleziono unikatową szpilę wykonaną ze stopu miedzi (Ryc. 1a).

Przedmiot ten został odlany i zachował się niemal w całości – jedyne uszkodzenie to ułamany koniec trzpienia; zachowana długość szpili wynosi 4,6 cm. Smukła główka ma kształt zbliżony do dwustożkowatego – niższy stożek znajduje się na odwróconym szerszą podstawą do góry większym, ściętym stożku,

¹ Tomasz, gm. Czerwin, pow. ostrołęcki, woj. mazowieckie. Odnośnie do dokładnej lokalizacji stanowiska i historii badań patrz R. J. Prochowicz 1998; 2001, s. 175.

Ryc. 1. Szpile holsztyńskie z Tomaszów, st. 4 (a), Żółwina (b), Łuszczewa (c) i Sobiejuch (d). Rys. B. Karch (a), J. Kędelska (c) i Z. Żurawski (d), oraz wg B. Kresa 1965a (b)

Fig. 1. Holstein pins from Tomasz, site 4 (a), Żółwina (b), Łuszczewo (c), and Sobiejuchy (d). Drawn by B. Karch (a), J. Kędelska (c), and Z. Żurawski (d), and after B. Kres 1965a (b)

który jest zdobiony czterema głęboko rytymi bruzdami; główka szpili ma wysokość 0,9 cm i średnicę 0,5–0,95 cm. Główka jest osadzona na żaglowatym wybrzuszeniu o szerokości do 0,9 cm; również ono zdobione jest dwiema parami łukowato wygiętych rytych bruzd. Poniżej znajduje się wygięty, ułamany na końcu trzpień szpili.

Szpila została znaleziona na głębokości ok. 0,4 m, tuż pod warstwą ziemi ornej, której miąższość sięgała tu 0,2–0,35 m, w stropowej (?) części wypełnika obiektu 1, interpretowanego jako wczesnośredniowieczna ziemianka (J. M. Dmichowski 1987). Poza licznymi fragmentami naczyń wczesnośredniowiecznych i kości zwierzęcych wystąpiły w niej również dobrze zachowane, stosunkowo duże ułamki ceramiki typowej dla pierwszej fazy ceramicznej kultury przeworskiej.

Szpil identycznych z odkrytą w Tomaszach nie udało mi się znaleźć. Najbliższe jej analogie należą do licznej, dość zróżnicowanej morfologicznie grupy tzw. szpil holsztyńskich², jednak pewne cechy naszego egzemplarza czynią z niego znalezisko wyjątkowe. Szpile holsztyńskie zasadniczo możemy podzielić na dwie grupy: jedną o smukłych, zdobionych rowkami główkach i wolech okrągłych w przekroju, oraz drugą o szerokich, przysadzistych główkach i rozdętych wolech. Szpila z Tomaszów łączy w sobie cechy obydwu grup, gdyż ma smukłą główkę i szerokie wole. Wygięcie trzpienia, jeśli uznać je za intencjonalne, może wskazywać na jej przynależność do odmiany Skovby/Bjærndrup³.

Wspomniane zróżnicowanie znajduje też odzwierciedlenie w datowaniu szpil holsztyńskich. Zdaniem Hingsta egzemplarze smukłe występują w zespołach z końca starszego (faza Id), a eg-

zemplarze przysadziste z początku młodszego okresu przedrzymskiego (faza IIa)⁴. W chronologii kultury lateńskiej odpowiadałoby to fazom Lt B₂ i Lt C₁ (H. Hingst 1986, s. 35).

Macierzystym terenem występowania szpil holsztyńskich jest obszar kultury jastorfskiej (H. Hingst 1986, s. 23–38, ryc. 1–4, tabl. 59, mapa 14–18; tam dalsza literatura). Na Jutlandii, gdzie w okresie przedrzymskim obserwujemy silne wpływy jastorfskie (C. J. Becker 1961), znajdowane są wyłącznie egzemplarze jednej z odmian tych szpil – typu Skovby/Bjærndrup (C. J. Becker 1961, s. 255–256, ryc. 231; H. Hingst 1983, s. 29; F. Kaul, J. Martens 1995, 141, ryc. 27). Poza Jutlandią i północnymi Niemcami szpile holsztyńskie odkryto jeszcze w Żółwinie, pow. międzyrzecki (Ryc. 1b; B. Kres 1965a, s. 50, tabl. III:2; 1965b, s. 13–14, ryc. na s. 10), Sobiejuchach, pow. żniński (Ryc. 1d; B. Erzepki 1890, s. 53–54, tabl. XXI:7), i Łuszczewie⁵, pow. koniński (Ryc. 1c; B. Erzepki 1890, s. 53–54, tabl. XXI:6), a więc na stanowiskach położonych względnie blisko wschodnich rubieży kultury jastorfskiej (por. Z. Woźniak 1977, s. 272, ryc. 1; R. Wołgiewicz 1979, s. 68, ryc. 14; T. Dąbrowska 1994, ryc. 8). Egzemplarz z Tomaszów jest jak dotąd najdalej na wschód położonym od zwartego osadnictwa tej kultury znaleziskiem szpili holsztyńskiej⁶.

⁴ Ostatnio na ten temat H. Hingst 1986, s. 29–35, tab. 1–5. Zob. też H. Hingst 1951, s. 51, 53, ryc. 17a:57.58.67–75, 17b:59.60.63–68; R. H. Behrends 1968, s. 54–56, ryc. 20:105.106.

⁵ Chciałbym w tym miejscu podziękować Paniom mgr Alicji Gałęzowskiej i mgr Urszuli Narożnej-Szamałek z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu za pomoc w uzyskaniu rysunków szpil z Łuszczewa i Sobiejuch, a Dyrektorowi Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Panu dr. Markowi Chłodnickiemu za zgodę na ich opublikowanie.

⁶ Za nieporozumienie należy uznać określenie jako holsztyńskiej szpili odkrytej przypadkowo w Kamieńcu, pow. wyszkowski (J. Andrzejowski 2005, s. 231, ryc. 3), należy ona bowiem do innej, również charakterystycznej dla kręgu jastorfskiego grupy tzw. szpil ze skrzydełkami (*Flügelnadeln*; por. np.: H. Keilung 1969, mapa 8; tam dalsza literatura; zob. też Z. Nowakowski 2006, s. 388, ryc. 1a.b).

² Ostatnio na ten temat zob. H. Hingst 1986, s. 23–38, ryc. 1–4, tabl. 59, mapa 14–18.

³ Jako typ Skovby ten rodzaj szpil określił H. Hingst (1983, s. 29). Znacznie wcześniej podobne szpile z lekko wygiętym trzpieniem wydzielił w osobny typ Bjærndrup G. Schwanter (1958, s. 365–366, ryc. 22, 23a, tabl. XXX:1).

Na ziemiach polskich zabytki tego typu były dotychczas datowane na czasy odpowiadające starszemu okresowi przedrzymskiemu (Z. Woźniak 1977, s. 272; R. Wołagiewicz 1979, s. 68) i uważane za importy jastorfskie w kulturze pomorskiej (J. Kostrzewski, 1923, s. 145, 291, przyp. 602; 1955, s. 183; B. Kres 1965a, s. 50; J. Lewczuk 1995, s. 225). Wiązanie ich z tą kulturą jest jednak dość wątpliwe, gdyż żadna ze szpil nie została odkryta w kontekście materiałów pomorskich.

W Wypadku szpili z Sobiejuch wiemy tylko, że stanowiła element kolekcji Władysława Jażdżewskiego⁷, do której trafiła najprawdopodobniej w drugiej połowie XIX wieku. W archiwach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, gdzie obecnie jest przechowywany ten zabytek, nie ma żadnych informacji dotyczących okoliczności jej odkrycia⁸. Szpila z Łuszczewa, obecnie również w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, została znaleziona podczas eksploracji torfu nieopodal jeziora, jakoby⁹ razem z siekierką brązową należąca do wschodniobałtyjskiego typu Dębowiec¹⁰. Duża różnica chronologii obu przedmiotów (siekierka jest przynajmniej o kilkaset lat starsza od szpili) nie pozwala jednak uznać ich za elementy jednego zespołu.

Znaleziskiem luźnym jest też szpila z Żółwina. Według sprawozdań z badań odkryto ją w luźnych zwalach żwiru, w osuwisku żwirowni (B. Kres 1965a, s. 50; 1965b, s. 13–14). W późniejszym opracowaniu materiałów z Żółwina szpilę holsztyńską powiązano z pomorską fazą zasiedlenia tego stanowiska (J. Lewczuk 1995, s. 225). Zgodnie z dotychczasowymi ustaleniami poza ceramiką kultury pomorskiej odkryto tam także fragmenty naczyń kultury przeworskiej (por. J. Lewczuk 1995, s. 225), natomiast na rysunkach w publikacjach materiałów z Żółwina poza fragmentami ceramiki kultur pomorskiej i przeworskiej zamieszczone są również pogrubione, facetowane od wewnętrznej strony wylewy, charakterystyczne raczej dla ceramiki jastorfskiej (B. Kres 1967, ryc. 2–4; J. Lewczuk 1997, tabl. XXIV:15, XXVI:2, XXVII:10.14). Niewykluczone więc, że zarówno szpila holsztyńska, jak i ceramika o nawiązaniach północno-zachodnich są śladem pobytu tutaj jakiejś grupy ludności kultury jastorfskiej.

Wydaje się, że również szpile z Łuszczewa i Sobiejuch, mimo że nie towarzyszyły im żadne inne materiały jastorfskie, należy uznać nie za importy (por. H. Machajewski 2004, s. 98–99) a ślady osadnictwa tej kultury. Jest to dość prawdopodobne, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę odkrycia licznych materiałów jastorfskich dokonane w środkowej i zachodniej Polsce w ciągu ostatnich kilkunastu lat, między innymi podczas prac wykopaliskowych na trasach budowy gazociągu i autostrad¹¹. Badania te dostarczyły szeregu materiałów, w świetle których bardzo prawdopodobne jest istnienie na ziemiach polskich kolejnej po nadodrzańskiej i gubińskiej, a nieznannej do tej pory grupy kultury jastorfskiej (T. Dą-

browska, Z. Woźniak 2005, s. 92, ryc. 1). Najwcześniejsze materiały tej kultury miałyby się na Niżu Polskim pojawić w czasach odpowiadającym fazie Lt B₂, najpóźniejsze zaś można datować na początki fazy A₃ młodszego okresu przedrzymskiego (H. Machajewski 2004, s. 97–102).

W granicach tych mieści się również chronologia szpil holsztyńskich, datowanych, jak już wspominałem, w ramach faz Lt B₂–C₁. Należy jednak wykluczyć napływ tej kategorii ozdób do środkowej i zachodniej Polski w początkach tego okresu. Po pierwsze, szpile z Żółwina, Sobiejuch i Łuszczewa reprezentują późne formy szpil holsztyńskich, po drugie zaś fakt, że na terenach na wschód od Odry jest ich tak niewiele przemawia za pojawieniem się ich tutaj w momencie, kiedy wychodziły już mody, a więc w końcu fazy Lt C₁, współcześnie z początkami kultury przeworskiej.

Przyjęcie takiego datowania dla szpili z Tomaszów rodzi pytanie o atrybucję kulturową tego znaleziska. Wydaje się, że w Tomaszach nie odkryto do tej pory jakichkolwiek materiałów o chronologii zbliżonej z datowaniem szpili i tym samym pozwalających na określenie jej przynależności kulturowej. Ze stanowiska tego pochodzi duża seria fragmentów naczyń z pierwszej fazy ceramicznej kultury przeworskiej, brak jednak podstaw by datować którykolwiek z nich na początek najstarszego odcinka młodszego okresu przedrzymskiego. Natomiast chronologia nielicznych materiałów o nawiązaniach jastorfskich jest albo jak w wypadku fragmentu tzw. kozła ogniowego zbyt szeroka (por. M. Babeś 1993, s. 76–79), bo obejmująca cały młodszy okres przedrzymski, albo jak w wypadku misy z wiszącym uchem, późniejsza od interesującej nas szpili (R. J. Prochowicz 1998).

Niewiele może pomóc w rozstrzygnięciu tego problemu przyznanie się innym materiałom odkrytym na północnym Mazowszu a współczesnym szpili holsztyńskiej. Z terenów tych pochodzą zapinki i broń o cechach stylu Lt C₁, ale są one znaleziskami luźnymi lub pochodzą z grobów o niejasnej przynależności kulturowej (T. Dąbrowska 2001, s. 29). Jedyne zabytki z Tuchlina, Gołębiowa i Drozdowa można bez większych wątpliwości przypisać kulturze przeworskiej (por. T. Dąbrowska 1988, s. 69, 73, mapy 3, 4; 2001, s. 25, 29). Znaleziska jastorfskie są również nieliczne i trudno je uznać za relikty jakiegoś zwartego osadnictwa tej kultury (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005, ryc. 1).

Podsumowując wydaje się, że szpilę z Tomaszów należy uznać za luźne znalezisko kultury jastorfskiej na ziemiach na wschód od Wisły i datować na czasy nieco wyprzedzające lub współczesne z powstaniem kultury przeworskiej. Niewykluczone, że wraz z innymi luźnymi znaleziskami jastorfskimi o podobnej chronologii (np. naszyjnikami koronopodobnymi) może być ona śladem wędrówki Bastarnów i Skirów w kierunku Morza Czarnego, która odbyła się właśnie w tym okresie (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005, s. 92–93).

Mgr Radosław Prochowicz
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
00-241 Warszawa

BIBLIOGRAFIA

Andrzejowski, J.
2005 *Liwiec River as axis of local settlement structures of the Przeworsk and Wielbark Cultures*, [w:] *Wasserwege: Lebensadern – Trennungslinien* (red. C. von Carnap-Born-

⁷ Na temat działalności W. Jażdżewskiego patrz J. Kostrzewski 1949, s. 80, 107; J. E. Kaczmarek 1996, s. 332–333.

⁸ Uprzejma informacja dr J. E. Kaczmarek z Archiwum Naukowego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, za którą serdecznie dziękuję.

⁹ Zgodnie z relacją na temat okoliczności odkrycia szpili i siekierki, jaką dysponował Erzepki, *celt* (tj. siekierka) (...) w *tém samém miejscu i, jak mnie zapewniano, razem z opisaną wyżej szpilą z torfu został wydobyty*.

¹⁰ Odnośnie do typologii siekierek brązowych patrz A. Szpunar 1987, s. 71–73, tabl. 24:431.

¹¹ Por. W. Dzieduszycki, T. Makiewicz, A. Sobucki 1998, s. 138–161; J. Bednarczyk 1998, fot. na s. 86, nr kat. 69.70. Zob. też liczne materiały opublikowane w tomie *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej* (red. H. Machajewski), Poznań 2004.

- heim, H. Friesinger), Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Ergänzungsreihe 3, Neumünster, s. 231–252.
- Babeş, M.
1993 *Die Poieneşti-Lukaşevka-Kultur. Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn.
- Becker, C. J.
1961 *Førromersk Jernalder i Syd- og Midtjylland*, Nationalmuseets Skrifter, Storre beretninger VI, København.
- Bednarczyk, J.
1998 *Everyday Life in the Roman Period – Życie codzienne w czasach rzymskich*, [w:] *Pipeline of Archaeological Treasures – Gazociąg pełen skarbów archeologicznych* (red. M. Chłodnicki, L. Krzyżaniak), Poznań, s. 73–98.
- Behrends, R. H.
1968 *Schwissel, ein Urnengräberfeld der römischen Kaiserzeit aus Holstein*, Offa-Bücher 22, Neumünster.
- Dąbrowska, T.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.
1994 *Wpływy jastorfskie na kulturę przeworską w młodszym okresie przedrzymskim*, *Kultura Przeworska I*, Lublin, s. 71–87.
2001 *Wschodnie tereny kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, *WA LIV*, 1995–1998, s. 25–36.
- Dąbrowska, T., Woźniak, Z.
2005 *Problem genezy kultur przeworskiej i oksywskiej*, [w:] P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji. Kraków, 19–21 listopada 2001*, Kraków, s. 87–101.
- Dmuchowski, J. M.
1987 *Wyniki badań sondazowych na stanowisku IV w Tomaszach (gmina Czerwin, woj. ostrołęckie) na tle osadnictwa obszaru dorzecza Orzu w okresie od drugiej połowy X do końca XIII wieku*, m-pis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dzieduszycki, W., Makiewicz, T., Sobucki, A.
1998 *Nowa Wieś, st. 1 i 12, gmina Bledzew, GAZ nr 43/43a, AZP 51-12: 7 i 55*, [w:] R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, tom I: *Ziemia lubuska*, Poznań, s. 117–195.
- Erzepki, B.
1890 *Przedhistoryczne bronzы z Łuszczewa*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie” V, 1889, s. 53–54.
- Hingst, H.
1951 *Vorgeschichte des Kreises Stormarn*, Die vor- und frühgeschichtlichen Denkmäler und Funde in Schleswig-Holstein V, Neumünster.
1983 *Die vorrömische Eisenzeit Westholsteins*, Offa-Bücher 49, Neumünster.
1986 *Urnfriedhöfe der vorrömischen Eisenzeit aus dem östlichen Holstein und Schwansen*, Offa-Bücher 58, Neumünster.
- Kaczmarek, J. E.
1996 *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720–1958)*, Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses 8, Poznań.
- Kaul, F., Martens, J.
1995 *Southeast European Influences in the Early Iron Age of Southern Scandinavia. Gundestrup and the Cimbri*, „Acta Archaeologica” 66, 111–161.
- Keiling, H.
1969 *Die vorrömische Eisenzeit im Elde-Karthane-Gebiet (Kreis Perlenberg und Kreis Ludwigslust)*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 3, Schwerin.
- Kostrzewski, J.
1923 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań².
1949 *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Biblioteka Prehistoryczna VIII, Poznań.
1955 *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa-Wrocław.
- Kres, B.
1965a *Tymczasowe sprawozdanie z wykopalisk w Żółwinie, pow. Międzyrzecz Wlkp. w 1962 roku*, Materiały Komisji Archeologicznej 1, Zielona Góra, s. 44–54.
1965b *Osada lateńska w Żółwinie, pow. Międzyrzecz Wlkp.*, Zielona Góra.
1967 *Tymczasowe sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Żółwinie, pow. Międzyrzecz Wlkp. w 1963 roku*, Materiały Komisji Archeologicznej 2, Zielona Góra, s. 101–111.
- Lewczuk, J.
1995 *Kultura pomorska a kultura łużycka a kultura przeworska i grupa gubińska kultury jastorfskiej na Środkowym Nadodrzu*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno? Materiały z konferencji w dniach 24–26 listopada 1993*, Warszawa, s. 213–227.
1997 *Kultura przeworska na Środkowym Nadodrzu w okresie lateńskim*, Poznań.
- Machajewski, H.
2004 *Z badań nad ceramiką naczyniową z okresu przedrzymskiego w Wielkopolsce*, [w:] H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*, Poznań, s. 83–122.
- Nowakowski, Z.
2006 *Nowe znaleziska z Kamieńczyka, pow. wyszkowski, WA LVIII*, s. 388–390.
- Prochowicz, R. J.
1998 *Wielokulturowe stanowisko IV w Tomaszach, gm. Czerwin, woj. ostrołęckie – problem przynależności kulturowej i chronologicznych granic użytkowania*, m-pis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
2001 *Bałtowie nad Orzem? Zapinka z pełną pochewką z Tomaszów, st. 4*, [w:] W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Officina Archaeologica Optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages VII, Warszawa, s. 175–178.
- Schwantes, G.
1958 *Die Gruppen der Ripdorf-Stufe*, [w:] *Festschrift Herrn Professor Dr. Walther Schulz zu seinem 70. Geburtstage von seinen Schülern und Freunden in Dankbarkeit und Verehrung gewidmet* (red. M. Jahn), *JmV* 41/42, s. 334–388.
- Szpunar, A.
1987 *Die Beile in Polen I (Flachbeile, Randleistenbeile, Randleistenmeißel)*, *Prähistorische Bronzefunde IX/16*, München.
- Wołagiewicz, R.
1979 *Kultura pomorska a kultura oksywska*, [w:] *Problemy kultury pomorskiej* (red. T. Malinowski), Koszalin, s. 33–69.
- Woźniak, Z.
1977 *Kulturelle Beziehungen zwischen den Gebieten Polen und DDR während der Latène- und der frühen römischen Kaiserzeit*, *AFB* 22, s. 269–287.

HOLSTEIN PIN FROM TOMASZE, DISTR. OSTROŁĘKA, SITE 4

Summary

In 1985 the first of four research seasons at site 4 at Tomasz, comm. Czerwin, distr. Ostrołęka, woj. mazowieckie, produced a nearly complete

unique pin of copper alloy (Fig. 1a). It belongs to a large and morphologically mixed group of pins, which are tied in their origins with the area of Jastorf Culture. In relative chronology these forms belong in phases Lt B₂ and Lt C₁.

Further finds of Holstein pins in Poland are known from Żółwin, distr. Międzyrzecz, Sobiejuchy, distr. Żnin, and Łuszczewo, distr. Konin (Fig. 1b–d). Previously they were dated to the Early Pre-Roman Period and considered Jastorf imports in Pomeranian Culture. Still, their connection to the latter culture unit is rather doubtful considering that none of these forms were discovered in context with Pomeranian Culture finds.

New evidence from rescue excavations associated with construction in the last decade or so of the gas pipeline and motorways suggests the presence in the Polish Lowland between the Odra and the Vistula of a previously unknown Jastorf group, different from the Oder and the Gubin Groups. Most probably, the pin finds from Żółwin, Sobiejuchy and Łuszczewo would be associated with this group. In terms of chronology they represent later forms of Holstein pins, datable to phase Lt C₁.

A similar dating may be adopted for the pin from Tomasz, but the question of its culture attribution is slightly different. Jastorf finds to the east of the Vistula are not as common as in the area west of that river and have a less narrow dating. At the same time, it is worth recalling that the late phase Lt C₁ was the time of the emergence of Przeworsk Culture, its presence in north Mazowsze indicated by a small body of finds of early date.

At the present stage of research it the pin from Tomasz probably may be considered a stray find of Jastorf Culture in the area east of the Vistula and dated to a period slightly predating or contemporary with the emergence of Przeworsk Culture.

tlum. A. Kinecka

Zbigniew Nowakowski

NOWE ZNALEZISKA Z KAMIEŃCZYKA, POW. WYSZKOWSKI

Interesującego odkrycia w pobliżu Kamieńczyka dokonał jego mieszkaniec, miejscowy miłośnik starożytności pan Jerzy Sadowski. Podczas jednej z wielu wycieczek po okolicach rodzinnej miejscowości znalazł fragmenty brązowej szpili tzw. skrzydlatej i brązowej zapinki kapturkowej. Miejsce znaleziska oddalone jest o ok. 500 m na wschód od znanego cmentarzyska w Kamieńczyku-Suwcu (T. Dąbrowska 1997); znajduje się ono na skraju lasu, na nieużytku porośniętym gęstą trawą oraz samosiejkami sosen i brzoź. Jest to stok długiego pasa niskich, zalesionych wydm, łagodnie opadających na południe ku bezimiennemu ciekowi. Prospekcja terenowa autora notatki doprowadziła do znalezienia kilku niecharakterystycznych fragmentów ręcznie lepionej ceramiki i stopu szkła (?). Wszystkie zabytki przekazane zostały do zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (inw. IV/10480).

Zachowany fragment szpili skrzydlatej ma 4 cm długości (Rys. 1a). Brązowa główka ma formę odwróconego stożka o kolistym przekroju, zaopatrzonego w dwa boczne skrzydełka. Stożek zdobiony jest trzema grupami dookólnych żłobków. Końce skrzydełek mają postać prostokątnych płytek, których przednie płaszczyzny pokryte są szerszymi i głębszymi oraz krótszymi i delikatniej rytymi bruzdkami; ich dłuższe, zewnętrzne krawędzie pokryte są szeregiem krótkich nacięć (Ryc. 1b). Żelazny trzon szpili, będący przedłużeniem główki, jest łukowato wygięty do przodu.

Bardzo interesujący jest sposób połączenia skrzydełek z główką szpili. W główce, w miejscu jej przejścia w trzon, znajduje się

od dołu wcięcie, w które włożono gotowe skrzydełka. Świadczą o tym ślady uderzeń młotka na główce i niestarannego zaklepania boków wcięcia. Konstrukcja szpili jest wyraźnie widoczna na zdjęciach rentgenowskich wykonanych w Pracowni Konserwatorskiej Państwowego Muzeum Archeologicznego (Rtg nr 6184).

Szpile skrzydlate należą do zabytków bardzo rzadko spotykanych na terenie kultury przeworskiej. Są jedną z charakterystycznych form kultury jastorfskiej we wczesnej fazie młodszego okresu przedrzymskiego (R. Wołagiewicz 1981, s. 192). Materiałami stosowanymi do ich wyrobu były brąz i żelazo, przy czym główkę zawsze wykonywano z brązu, zaś trzon z brązu bądź żelaza (H. Keiling 1969, s. 49). Pierwszej klasyfikacji szpil skrzydlatych, opartej na niewielkiej jeszcze liczbie znalezisk, dokonał Józef Kostrzewski (1919, s. 79–82), który wyodrębnił trzy typy, oznaczone cyframi I, II i III. Ten rodzaj szpil pojawił się jeszcze okresie środkowolateńskim na terenie dzisiejszego Szlezwiку-Holsztynu i w rejonie Hanoweru. Najstarszym typologicznie jest typ I, młodszymi są dwa pozostałe, które wykształciły się miały dalej na wschód, na obszarach północnej Brandenburgii i Pomorza Przedniego. Nowa typologia szpil skrzydlatych, oparta na znacznie większej liczbie zabytków, powstała niejako na marginesie opracowania spokrewnionych z nimi zapinek typu Zachow kilka dziesięcioleci po poprzedniej (H. Schubart 1957, s. 81–94). Można przyjąć, że generalnie szpilom typu I Kostrzewskiego odpowiadają okazy typu Jastorf Schubarta, typowi II szpile typu wschodniomeklembersko-przedniopomorskiego (określanego też jako typ klasyczny), zaś typowi III – szpile typu dolnoodrzańskiego (*Odermündungs-Typ*).

Szpila z Kamieńczyka łączy cechy typów I i II w klasyfikacji Kostrzewskiego. Cechą typu I jest wygięty trzon będący przedłużeniem główki, zaś typu II główka w postaci odwróconego stożka, zdobiona grupami dookólnych bruzdek lub linii. W klasyfikacji Schubarta szpilę z Kamieńczyka należy zaliczyć do typu wschodniomeklembersko-przedniopomorskiego. Opisujący zabytek pochodzi najpewniej z terenów obejmujących Meklemburgię, Pomorze Przednie oraz północną Brandenburgię, gdzie skupiają się znaleziska szpil zaliczonych do typów I i II (J. Kostrzewski 1919, s. 81) oraz typu wschodniomeklembersko-przedniopomorskiego (H. Schubart 1957, mapa 1). Okaz z Kamieńczyka jest niemal identyczny z publikowaną przez Schubarta szpilą z miejscowości Demmin, Kr. *loco (op. cit., ryc. 6)*.

Szpile skrzydlate i inne zabytki jastorfskie spotykane sporadycznie na obszarze kultury przeworskiej (T. Dąbrowska 1988a, mapa 23) są istotnym elementem poznania wzajemnych relacji obu kultur we wczesnej fazie młodszego okresu przedrzymskiego. Znalezisko z Kamieńczyka ma tu jednak, z uwagi na brak innych zabytków towarzyszących, mniejsze znaczenie. Z pobliskiego cmentarzyska w Kamieńczyku-Suwcu znane są jednoczesne kłamy do pasa, określane jako importy jastorfskie (T. Dąbrowska 1988a, mapa 23; 1997, tabl. III/3:1, CXLVI/325:2, CLXX/365:4, CLXXX/386:3). Przyjmuje się, że koncentracja zabytków jastorfskich w Wielkopolsce i na zachodnim Mazowszu jest świadectwem wędrówki plemion Skirów i Bastarnów w III i II wieku przed Chr. w kierunku dzisiejszej Mołdawii i Rumunii (T. Dąbrowska 1988b, s. 75). Zabytki z Kamieńczyka można uznać za przejaw kontaktów ludności miejscowej z przemieszczającymi się obcymi grupami. Może to być również ślad krótkotrwałego osadnictwa tych ostatnich na trasie wędrówki wzdłuż Bugu (por. T. Dąbrowska 1994).

Brązowa zapinka znaleziona w Kamieńczyku (Rys. 1c) ma esowato wygięty kabłąk zdobiony podłużnymi bruzdkami oraz czterema pojedynczymi oczkami powyżej niewielkiego grzebyka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

LIST OF ABBREVIATIONS OF PERIODICALS AND SERIAL PUBLICATIONS

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześnie: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześnie: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock//Berlin)	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum	RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześnie: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	SIA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
JmV	– „Jahresschrift für mitteleuropäische Vorgeschichte”, Halle/Saale	SovArch	– „Sovetskaâ Archeologia” (Советская археология), Moskva
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa		
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa		
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2006. Wydanie I. Nakład 500 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa